

Bécs szimbolikus szerepe Krúdy Gyula műveiben

1920-ban jelent meg Kosztolányi Dezső szerkesztésében a *Vérző Magyarország* című antológia.¹ Krúdy egy elbeszéléssel szerepel benne, melynek címe: *Az utolsó garabonciás*. Főhőse Siska, a rejtélyes postás, aki tíz éve járja az országot egy levéllel. Végül haldokolva, a megszállt országrészekből menekülők között, egy marhaszállító kocsis utasának adja át menyasszonya levelét. "A felső Tisza hullámaiban kékül a szeme; a válla fehérsége szűz, mint a tátrai csúcsok hava; s kezének ujjai a szétváló magyar folyók, a Körösök; a fogainak sövénye a Királyhágó hegylánca; arca, haja barna, mint a bánáti föld; hangjában lágy furulyaszó, amelyet északon hallani a Szent János tüze mellett; érzelme mély, mint a Duna Drégely romjai alatt; reménysége a csillag, amelyet méléző pásztorok látnak messzi Magyarország felett tündökölni; szájának méze Érmellék és Szerednye borához hasonlatos; jókedve mint a pisztráng a Poprádban, és bűja, búbánata halkán jön, mint az este ereszkedik le a fénylő máramarosi havasokra. Az ország szépe ő, felruházva mindazon bájjakkal, amelyekkel a költők valaha Magyarországot magasztalták. Szívének nemessége végtelen, mint a búzatermés, lelkének áhítata égbeemelkedő, mint Lomnic hegye, jósága oly áldott, mint a nyár a Duna völgyében. Ő írta neked a levelet, amelyben azt üzeni, hogy szakadatlanul, felejtés nélkül vár. Vár a Tisza mellett, vár a Kárpát alatt, jelen van Erdély ősi országutain, a Bánátban búzavirág kékségével virít, Pozsonyban a harangok hangjában maradt meg a szava, hogy nyomban ráismerni."²

Hamisítatlan, a barokk költészetből származó földrajzi misztikával személyesíti meg Hungáriát.³ Siska a végső találkozás előtt bejárta az egész országot, mindazokat a tájakat, amelyek később a levélben átlényegülnek. Azonban — egyetlen külföldi helyként — Bécsbe is eljutott. "Néha — amint Siskának kedve dik-

tálta — egy igen nagy úr bízta meg a levéllel a bécsi piacon, amint ott bámészkodott volna a Magyarországból jött komondorokra, a kutyák ugattak és a nagyúr szeme nedvesedett a könnyektől. "Vidd el fiam ezt a levelet annak az asszonynak, aki a gyermekünket nevelgeti valahol Magyarországon".⁴

Azért választottuk Krúdy Trianon utáni novellisztikájából éppen ezt a szöveget, mert — noha a fentihez rokon földrajzi misztikával előszeretettel élt máskor is a publicisztikájában, pl. *Az égett emberhez; Apostolok útja; A peleskei jegyző útján* stb.⁵ — ez az a hely, ahol Bécset is elválaszthatatlanul rajzolja az imaginárius térképre. Azt a Bécset, amely kezdettől fogva kulcsszerepet játszik műveinek jelképrendszerében.

Fel lehetne sorolni azokat a motívumokat, amelyek magát a várost, a város egyes épületeit, helyszíneit jelenítik meg: a Szent István templom tornyát, amelyre hol vándorlegények, hol — mint Ferenc József temetésekor — tűzoltók tűzik ki a zászlókat,⁶ a külvárosi Matschaker-Hof vendéglőt, amelyben a gyanútlan és bizalmatlan magyarok megszállnak vagy foglyul esnek;⁷ a Ringet, amelyre Pesten az Andrássy út emlékeztet;⁸ a lóversenypályát, amelyre csak másodvonalbeli közönség megy ki, ha Ferenc József hanyagolja a futtatást Schratt Katalin kedvéért;⁹ vagy a kapucinusok sírboltját, ahol egy rémteli éjszakán üresnek tűnik Rudolf királyfi koporsója.¹⁰ Azonban önmagában nem értelmezhető ez a képzeletbeli topográfia, és annak sincs sok értelme, hogy összevessük a valóságossal; hasznosabb lehet, ha arra figyelünk, hogy egy-egy látszólag értelmetlen Bécs-anekdota hogyan illeszkedik a napi politika Bécset érintő cikkeihez.¹¹ Krúdy egész történelem-szemléletét és politikai állásfoglalásának historikumát kell ahhoz megvizsgálnunk, hogy értelmezhessük Béccsel, illetve a Habsburg-házzal kapcsolatos mítoszát, amely jónéhány művének áll tengelyében. Reméljük azt is, hogy vizsgálatunk a dzsungelszerű Krúdy-életműben valamelyest járható ösvényt vág, akkor is, ha a szörványos Krúdy-filológja nemigen segíti munkánkat.

"...barátom, pártfogóm, ideálom, mentorom": így emlékezik Krúdy egy évvel halála előtt, 1932-ben Szemere Miklóstra (egyéb-

ként éppen 1905-ös februári közös bécsi farsangolásukat fölidézve).¹² A nagyúr halála után pedig így írt róla: "Szemere megindultan, máskor elkeseredéssel, szinte kétségbeeséssel látta Magyarország rohanását sírja felé. Nem akartuk meghallgatni aggodalmait. Egymásután írta röpiratait — de ez a kor nem volt Széchenyi kora. Senki sem olvasta a röpiratokat. A sajtónak legfeljebb egy vigyori mosolya volt a próféciákra. Az ifjúság, akihez Szemere fellebbezett, olyan romlott kezdett lenni, mint az öregek (...) tréfa, gúny, élc volt a jutalma a legromlottabb korszaktól, amely valaha volt Magyarországon, amely a háborút előidézi. Mint Ninive felé a végzet; úgy közeleg az öldöklésnek angyala az ország felé, már leszakadóban van az ötesztendő éjszaka, amelynek hajnalodása előtt a csecsemőket is meggyilkolják (...) mégsem eszmél senki. Csak egy öreg úr ül magányos fogadói szobájában és látogatói előtt úgy szidja az országot, mint a bokrot. "Kielégítetlen ambíciók", gondoljuk magunkban mi is, akik szeretjük. Aztán felnyílt a lap a jóslatok könyvében és elkezdődött a csontok tördelése."¹³

Azóta sem olvasta Szemerét senki. Pedig megéri, nemcsak Krúdy miatt. A konzervatív, liberális, sőt szocialista eszméknek e sajátos és független képviselője — főleg külpolitikai téren — valóban prófétikus előrelátással rendelkezett. Híres, Krúdy által állandóan emlegetett Széchenyi-pohárköszöntőjében így riogatta a milleniumi ünnepek után nem sokkal, 1897. február 7-én hallgatóit a Nemzeti Kaszinó díszlakomáján: "Bizonyos társadalmi nihilizmus felé evezünk, amelynek nem távoli partján kéklenni látom a mottót, hogy »Magyarországon a tisztességes embernek túlnagy handicap teherrel kell lefutni az életpályát«, (...) Erre ürítem a kupát és egy jobb jövőre! mert nem boldog a magyar!"¹⁴ 1898-ban — mintegy Eötvösnek a *XIX. század uralkodó eszméi* című művét folytatva — így aggódik: "A szocialista régime a népeket rabigába hajtja: első sorban az államéba, mely nálunk mindenható, és közvetve azoknak a nemzeteknek a jármába, a melyeknek »nem minden a jelen« és nem sietnek élni."¹⁵ 1902-ben követeli, hogy a Jefferson-féle amerikai törvény, a "homestead" mintájára alkot-

son a magyar parlament is törvényt, amely elidegeníthetetlenül nyilvánítja a paraszti birtokot.¹⁶ 1903-ban félreérthetetlenül leszögezi, hogy az egységes magyar királyság csupán "uralkodónk világszerte ismert egyéni gavallér virtusán és személyes érényein" nyugszik, ez azonban nem állandó institúció, hiszen Ferenc József életéhez van kötve. A Lajtán túl dűl a nemzetiségi harc és a fajgyűlölet; Magyarországon a sajtóban és a beszédekben jelentkező magyarosítás csak meggyűlölteti a magyar hegemoniát, nő a szegénység, a nyomor, "s vele karöltve lenn a magyar és a nemzetközi szocializmus, fenn a politikai nembánomság"; félreértések elkerülésére leszögezi, hogy nem általában kárhoztatja a szocializmust, mivel a Malon-féle tudományos szocializmus több tételét maga is vallja. (Benoit Malon, az egykori kommünár, svájci szűzetéséből visszatérve, a nagytekintű Revue Socialiste szerkesztőjeként szembeszűllt a marxi történeti fatalizmussal: úgy vallotta — a romantikus francia szocialisták tanítványaként —, hogy minden történelmi szituációból több kiűt létezik. Ő volt Jaurès mestere.)¹⁷ Szemere az egész romlás ellenszereként utópisztikusan a nemesség kiterjesztését ajánlja, és azt, hogy az ilymódon újjáélesztett köznemesség kollektíve képezze a felsőházat, megdönthetetlen gárdát toborozva így a monarchikus állameszme köré. Krűdyra nyilván hatott az erotikus szimbolikával megfogalmazott zárókép: "*Hungaria megnűtt, nem óhajt többé Bécsből rövid ruhát, megvannak érzelmei, szeszélyei. A leghívebb neje lesz a kirűlynak, nem kaczerkodik a koronás szomszéd urak egyikével sem. Hát miért csinálni belűle apácát?*"¹⁸ 1909-ben keserűen állapítja meg, hogy a haza elavult fogalom, Jókainál találjuk utoljára. Ellenségeink ugrásra készek, de mi nem indítunk ellenűk háborűt, bevárjuk, amikor nekik lesz kedvezű a pillanat. "A balsiker e szerint részűnkre előre biztosítva van."¹⁹ Ugyanebben az évben a képviselűházban mondott beszédeben sűrgeti, hogy még azelőtt támadjunk mi, mielőtt Oroszország felkészűlt a háborűra.²⁰ 1910-ben régen ismeretesnek nevezi a jelszűt Ausztria-Magyarország feldarabolására.²¹ Személyesen tárgyal Szűfiában a kirűllyal és Konstantinápolyban a Sejh-űl-iszlűmmal, és cikkekben is sűr-

geti a Monarchia szövetségét a bulgárokkal és a törökökkel.²² Gúnyosan támadta Lueger bécsi antiszemitizmusát, amelynek csak kártékony hatása lehet Magyarországon is.²³ Röpiratok és cikkek sorában sürgette a hatékony katonapolitikát; svájci típusú nemzetőrséget, amely minden férfit fegyveres kiképzésben részesít, illetve a modern technika, így a léghajók és repülőgépek alkalmazását.²⁴ Úgy látszik, Jókai az *Ahol a pénz nem isten* című regényében Szemere egy beszédére reagál, amikor a magyar nemzet felfegyverzését követeli.²⁵ 1912-ben elítéli a Habsburgok azon gyakorlatát, hogy arisztokratikus címek adományozásával kenyerезték le a politikus magyarokat.²⁶ Ugyanebben az évben megvalósíthatatlan utópiának nevezi — Proudhonra hivatkozva — az örök béke gondolatát.²⁷ 1913-ban, a Balkán-háborúk után végzetes hibának tartja, hogy az osztrák-magyar külpolitika nem keres érintkezést az orosz elnyomás ellen lázongó ukránokkal.²⁸ Egyébként tudományos pályázatot írt ki a magyar-ukrán érintkezések köréből.²⁹ 1917-től, amikor megszorodtak a békepróbálkozások, arra figyelmeztet, hogy a rossz béke rosszabb, mint a háború.³⁰ Végül 1918. március 12-én a különböző pártok összefogására hív fel a "Bolszevik-világáramlat" és az "orosz bacillus" ellen.³¹

Krúdy nemcsak utólag küszködött a Szemere-féle gondolatokkal. Egyértelműen Szemerére kell vonatkoztatnunk két cikkének tépelődését is. Az első 1915. november 14-én jelent meg: *A diákok éhsége Pesten*³² összehasonlít két diáktípust: a vagyonost, aki a bécsi Theresianumban és Oxfordban végzett (egyértelmű utalás Szemere pályájára), és azokat a szegény diákokat, akik a hazai iskolákban végezve életre-halálra hívei lettek a magyar függetlenségi hagyománynak. Az összehasonlításban egyiknek sem ad igazat, és üdvösnek tartja, hogy újabban egyre többen teszik magukévá a nyugati műveltséget és nézőpontot. A másik "naplójegyzet" 1916-ból való: *Korunk hőse: Olivér*.³³ Ennek végén — noha elismeri az Olivér-fajta külföldön iskolázott hazaszeretetét — mégis úgy látja, hogy fölösleges az ő fáradozásuk, a magyarnak nincs rokona, csupán — az éppen győző magyar katonák révén — a "magyarok Istene". Ezt a belső vitát akkor értjük meg igazán, ha

Krúdy műveiben végigkísérjük annak a Kossuth-párti, függetlenségi, mintegy családirag örökölt világnézetnek a küzdelmét a nemzeti dekadencia, sőt a nemzethalál gondolatával, amely sehogyan sem fért össze azzal az elképzeléssel, hogy a magyar függetlenség majdani kivívása egycsapásra megoldja a nemzet bajait, tehát Bécs az ősellenség, és nem lehet olyan helyzet, amikor bármilyen külpolitikai megfontolásból össze lehet fogni a Monarchia Lajtán túli felével.

A novellákból és publicisztikákból is bőségesen szemelgethetnénk, de a korlátozott terjedelemre való tekintettel maradjunk csak a regényeknél. A *podolini kísértet* (1906) duhaj hőse, Kavaczký haláláig húzatja a Rákóczi-indulót, hogy részeg álmában egy svadron huszár élén lovagoljon Bécs városa ellen.³⁴ Krúdy egy nekrológban Szemere halálát veti össze Ocskay híres csínyével.³⁵ Krúdy világnézeti tájékozódása kitágult, amikor megismerkedett a polgári radikalizmus eszméivel. Ennek legszebb tanúbizonysága 1910-ben írott regénye: *A magyar jakobinusok*. Forrásként ugyan a részletekre Fraknói Vilmos 1880-ban írott monográfiáját használta,³⁶ de a beállításban Várady Zsigmond (Jászi Oszkár sorozatában kiadott) Martinovics-könyvét hasznosította, amely nem kárhozatos politikai szélhámosként, hanem minden igaz magyar forradalmár ősképeként állította be Martinovicsot.³⁷ Semmit sem tudunk Krúdy és a szabadkőművesség kapcsolatáról, de a regény alapján feltételezhető, hogy ezidőtájt rokonszenvezett a szabadkőművességgel; azonban — a világháború kitörése után — maga Várady Zsigmond feltűnik Szemerének *A Cél* című lapjában, és a szabadkőműves internacionalizmus ellenében a magyar nemzeti politika mellé áll.³⁸ A világháború első hónapjaiban veti papírra Krúdy *A 42-ös mozsarak* című regényét, amelyet — újabb kiadás híján — csak Karinthy paródiájából szokás ismerni. Feltűnő ebben a könyvben a Mária Terézia-kultusz, amely teljesen áthatja, jelképesíti a szerelmi cselekményszálat, valamint az, hogy Krúdy — élmények híján, emlékekből táplálkozóan — háborús lelkesedésében a sokszor elmesélt szabadságharcos élményvilágot vetíti rá (még akár Krúdy Kálmán csínytevéseit is) a merőben más típusú öldöklő harcra.³⁹

A fordulat, a katasztrófa előérzetében éppen olyan regényben ragadható meg, amely Alvinczi-Szemere alakját állítja a középpontba. Az *Őszi utazások a vörös postakocsin* a Rudolf-legendára épül. Éppen a regény írásának időpontjában jelent meg Hermann Antal tanulmánya a Rudolf-mondáról.⁴⁰ Ebből kiderül, hogy épp a királyfi máramarosi vadászatainak színhelyén, ahová Krúdy a regény cselekményét lokalizálja, valóban éltek olyan hiedelmek, amelyek feltámasztották a boldogtalan trónörököszt. Alvinczi nem csupán Magyarország pusztulását jósolja meg, hanem Mr. H. (a feloldás ugyanúgy lehet "Halott", mint "Habsburg") eltűnése után ki is békül Ferenc Józseffel, mintegy példázva a Monarchia két felének kényszerű egymásrautaltságát. Az író tökéletes rezignációját a mottó és a zárlat buddhizmusa jelzi: megjegyzendő, hogy forrásként Lénard Jenő *Dhammó* című könyvét használta, amelyet Felvinczi Takács Zoltán a Nyugatban úgy üdvözölt, mint a magyarság ázsiai lényegéhez vezető kalauzt.⁴¹

Nem tudjuk, mióta állott Krúdy kapcsolatban Szakács Andorral, aki 1918 legjelentősebb függetlenségi fórumát, a *Virradat*ot alapította, és szerkesztette.⁴² Mindenesetre a szerkesztő írja le először Krúdyról, hogy a kor legnagyobb magyar prózaírója, és Krúdy a lapban közölte a *Napraforgót*⁴³. A regényben többször csap össze Diamant és Kálmán, illetve Kálmán és Pistoli párbeszédében a régi és az új Magyarország: s ebben nem csupán a sokszor emlegetett Grünwald Béla hatását kell látnunk, hanem előlegzi a Szemere Miklóssal kapcsolatban már idézett szkeptikus megjegyzést is, hogy az ó- és az új Magyarország egyaránt romlott.

A bukás utáni főmű, a sajnos befejezetlenül maradt *Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban* (1921) jut el először Bécs, illetve Ferenc József olyatén szimbolikus ábrázolásáig, amely immár maradéktalanul beilleszkedik Krúdy jelképvilágának szerelem-ihlette alapszövegébe. Mintha Szemere hajdani röpirátának erotikus célzását bontaná ki, amikor az egyre zsugorodó Ferenc Józsefet olyan kultikus királyként mutatja be, aki többé nem képes kielégíteni a nőiségében felnőtt Budapestet. (Egyébként

Szemerét magát is tárgyalta Krúdy ebben a tónusban, a Zilahy Lajos által 1919 őszén szerkesztett *Kis Krónika* című lapban, amelynek főmunkatársa volt; itt Szemere hanyatlását azzal jelképezi, hogy már többé nem segíti őt a bálványként tisztelt indiai fallikus szobrocskája.⁴⁴⁾ A ki nem elégített erosz pokoli orgiájaként bomlik ki a regényben a Monarchia szétesése.

Ebben a *Kis Krónikában* az első számhoz a vezércikket *Nemzeti ideál* címen Krúdy írta. E cikkben végképp leszámol a Tanácsköztársasággal kapcsolatos illúzióival. Legalábbis úgy látszik, hogy végleg, ám az *Asszonyosságok díjában*, illetve a *Fehérvári könyvben* megfogható újjászületés-mítosz még évekig érvényesül, csupán politikai jelzettjei cserélődnek ki. A vezércikkben reformkort hirdet, új Kölcseyk, Vörösmartyk, Kemény Zsigmondok megjelenését várja, ha többé már nem is hisz semmiféle szervezkedés vagy párt üdvözítő hatásában. A *templárius* (1925) a maga haláltáncával visszavétele mindannak, amit hajdan a Martinovics-regényben fűzött titkos társasághoz és összeesküvéshez. A nemzetköziségben már csupán a nemzetet elpusztító szörnyű hatalmat lát.⁴⁵⁾ A királyregények Bécs-képe elválaszthatatlan attól a tapasztalattól, amelyet Hatvany Lajos vendégeként 1925-ben és 1926-ban Bécsben szerzett. A császárváros elfelejtkezett hajdani urairól: mégis él, virul és tovább terjeszkedik. Az *első Habsburg* (1930) Ferdinándjának Bécs így lesz rendíthetetlen sziklává, amelyen minden magyar botor törekvés összeűződik. (Szapolyai ősmagyar allűrjeinek Jászay Pálból merített adatai Krúdy jelképes átformálásában egyértelműen a "szegedi gondolat" Horthyjának vagy Zadraveczenek handabandázására vonatkoznak.⁴⁷⁾ Ennek a korszaknak az összegzése a *Boldogult úrfikoromban* (1930) című regény. Ez a korlátlan hazugság idejében játszódik, amikor megmerevedett és egyúttal képlékennyé vált az idő: Ferenc József halála után. A magyarság talán folytathatja megszakadt életét, talán átveheti a Bécs városához címzett fogadót.⁴⁸⁾ Rudolf királyfi ezelőtt már kétszer merült fel Krúdynál, itt azonban az elvárásolt sörházban csak hajdani vadászscimborájára és szerelmi vetélytársára, a braganzai hercegre emlékeztető alakmása tűnik fel.⁴⁹⁾ A *Jockey Club* (1925) Bécs Rezső

figurájával korcs magyar dublőrt teremt a királyfihoz; a Baltazzi fivérekéről írott novella pedig már a szerelmi tragikumot is megtagadja Rudolftól.⁵⁰ Utolsó korszakában Krúdy két regényben számol le a Szemere-féle örökséggel: a *Valakit elvisz az ördög* (1928) Alvinczija idealizált, csak a nemzet hiányzik hozzá, mint eszméinek partnere, a *Kékszalag hőse* (1931) főszereplője pedig elveszti Magyarországot és megnyeri Bécsben a halált. Utolsó perceiben Rezédát akarja helyettes halottnak, és megígéri, hogy elintézi a temetését a vízivárosi katonai temetőben, ahol együtt nyugszanak Budavár császári védői és honvéd ostromlói. "Könnyebb engedélyt adni egy temetéshez, mint például lövetni a népre."⁵¹

A Habsburg-uralom első évtizedeibe megy vissza az a közmondás, hogy Magyarország a németek temetője.⁵² Krúdy életműve mintha a szentencia megfordítása lenne: Bécs Magyarország temetője.

JEGYZETEK

1. *Vérző Magyarország*. Magyar írók Magyarország területéért. Ezt a könyvet KOSZTOLÁNYI Dezső szerkesztette. Bp. é.n. [1920] Vö. e sorok szerzőjétől: *Kosztolányi regényeinek motíváló tényezői. Literatura* 1985. 1-2. sz. 87-101.
2. i.m. 113-118. Az idézet helye: 117. GEDÉNYI Mihály: *Krúdy bibliográfiája* (Bp. 1978) nem ismeri.
3. Vö. KOVÁCS Sándor Iván: *Zrínyi kősziklái*. In: *Zrínyi-tanulmányok*. Bp. 1979; érdekes későbbi adalék található a Losonczi István *Hármas Kis Tükrének*, e páratlanul népszerű tankönyvnek egyik forrásában. Szatmár-Németi Pap István: *Magyarország versekben való rövid leírása* (...) Nagy Károly, 1856. Az író pl. így írja le Európát, szűz formájában:

Három ország ült fel térde kalácsára,
Dánia, Svécia és Norvég határa,
Muszkák szoknyájára ragadtak s lábára,
Ne tágíts e szűzön, jutsz Magyarországra.
- Idézi KISS Áron: *Losontzi István életrajza*. Bp. 1906. 28.
4. *Vérző Magyarország*. 114.
5. *Az égett emberhez*: In: *Magyar tükör* (1921). Bp. 1921. 3-7.; *Pesti évkönyv*. Feljegyzések a magányban és a piarcon, sóhajtással és reménnyel az évekből, mikor mindenki rongyos volt Magyarországon Krúdy Gyula írásában. (Bp.) 1921. 15-19.; *Apostolok útja*: In: *Pesti évkönyv* 57-61.; *A peleskei jegyző útján*: i.m.121-125. és *Magyar tükör*, 13-16. Idevág, amit MÁRAI Sándor ír: "Nép, nemzet, haza, aztán osztály, társadalom számára egységesen nyersanyag volt, amelyből elővarázsolt egy fenomént, a magyart. Mindig az egész írt, azt a Magyarországot, amely több és más, mint nép, osztály és haza: mint az egyén életében a mindennapok vas-kos-húsos testiessége és az álmok ködplazmája együtt." (*A százéves Krúdy*). Előszó az *Ál-Petőfi* című regényhez. München 1978.
6. Id. *Nemes szívű Artur* (1916). In: *Telihold*. Elbeszélések 1916-1925. Bp. 1981. 11.; *Utazás egy Habsburgi temetés körül* (1916). In: *Magyar tükör*. Publicisztikai írások 1894-1919. Bp. 1984. 342.

7. A "Vörös ökörről" ugyanez a történet: *A bűvös szekrény*. (1908) In: *Régi szélkakasok közt*. Kisregények. Bp. 1976. 299. skk.; a Matschaker-Hof: *Őszi utazások a vörös postakocsin I*. Regények. Bp. 1977. 159.
8. *Nagy kópé*. In: *Utazások a vörös postakocsin II*. Regények. Bp. 1977. 317-318.
9. *Kékszalag hőse*. In: *Utazások a vörös postakocsin*. II. id. kiad.
10. *Őszi utazások a vörös postakocsin*. In: *Utazások a vörös postakocsin I*. Regények. Bp. 1977. 161.
11. Pl. az *Éji út* című írás a Magyarország 1915. október 17-i számában jelent meg, ahol a vezércikk arról számol be; "Győzelmesen megyünk előre Szerbiába". 1915. szeptemberében a kormány és a székesfőváros hódoló küldöttséget vezetett Bécsbe, a királyhoz. Az *Utazás Bécsbe* mintegy gúnyos ellenpont az ugyanabban a lapszámban közvetlenül előtte közölt lojális beszédekhez. Tisza István így szónokolt az osztrák-magyar testvériségről: "Ez a diadalmasan kiállott első próba tárja fel igazán ennek az új korszaknak egész horderejét. Erősek voltunk, mert egyek lehettünk." Weisskircher bécsi főpolgármester pedig imígyen: "(...) az ősi Habsburg-birodalomban volt egyszer egy férfinemzedék, amely sziklaszilárdan állott, mikor lángba borult a világ, amely nem habozott, nem ingadozott, s mikor a gyűlöletről szított háború hullámai tomboltak körülötte, szeretetben egyesülve munkálkodott, hogy a birodalom számára előkészítse a nagy, a biztos béke boldog jövőjét (...) egységes és testvéri közösség." *A hódoló küldöttség Bécsben*. (Magyarország, 1915. szeptember 3. 3-4.) Az *Utazás Bécsbe* két nap múlva, szeptember 5-én jelent meg. Lovászy Márton máskor is mesterien szerkesztette lapját, Krúdyval ellenpontozva a hivatalos álláspontot. Pl. az 1917. november 24-én kiadott számban (ahol egyébként — egy svéd lap nyomán — a bolsevikokat "maximalistaként" magyarítják) a delegáció tagjainak jelöléséről van hír és itt jelenik meg a Pesti levelek sorozatában Krúdytól a szintén gúnyos *A bécsi kalap* című darab.

12. *Kossuth Ferenc első találkozása Ferenc Józseffel.* In: *Régi pesti históriák. Színes iratok.* Bp. 1967. 586.
13. *Szemere de genere Huba* (1919). In: *Magyar Tükör* (1921). id. kiadás 82-88. Az idézett hely: 87-88.; új kiadása: *Pest-budai séták.* Bp. 1958. 119-124. Megcsonkítva, jelzés nélkül; az első bekezdés "augusztus havában" után az eredetiben így folytatódik: "néhány nappal a veresek uralkodásának bukása után." (*Magyar tükör*, 82.)
14. *Széchenyi (sic!) pohárköszöntő.* Mondotta SZEMERE Miklós de genere Huba. 1897. február 7-én a Nemzeti Casino díszlakomáján. Bp. 2-3.
15. *Ideal.* Bp. 1898. 51.
16. Négy országgyűlési beszéd. *Homestead. Az ifjúság nevelése. Újságíró iskola. Honvédelmi nevelés.* Bp. 1902. Idézet: 9-10.
17. CARDIN, A.: *Benoit Malon.* In: *Enciclopedia filosofica.* — Istituto per la collaborazione culturale. Venezia — Roma 1957. III. k. 279-280. has.
18. *A fenséges uralkodóház figyelmébe ajánlja Szemere Miklós.* Tiszteletpéldány. Bp. 1903. Az idézetek: 3., 29.
19. *Modern argonauták.* Bp. 1909. 23.
20. *Szemere Miklós külpolitikai nyilatkozatai 1903-1918.* "A Cél" kiadványa. Bp. 1918. 70. skk.
21. *Külügyi politika. A Cél, I. 4. sz. 1910. I. m. 87.*
22. *Török testvérek, előzzük meg a szlávokat!* I. m. 95. és "Kelet" I. m.: 109. skk.
23. *Bécs,* 1906. június 25. I. m. 30. skk.
24. *Beszéd a delegációban.* 1908 elején. I. m. 50. skk.
25. Vö.: JÓKAI Mór: *Ahol a pénz nem isten.* Jókai Mór Összes Művei. Kritikai kiadás. S. a. r.: KÓKAY György. Bp. 1971. 71. és 230. és *Honvédelmi nevelés* 1902. április 29. I. m. 49-50.
26. *Gentry.* Klny. "A Cél" III. évfolyamának szeptemberi számából. Bp. 1912. 7.
27. *Véreim!* (A Cél, III. évf. 7. sz. 1912). Sz. M. külpolitikai nyilatkozatai. 99-102.
28. *Külpolitikánk.* (A Cél IV. évf. 3. sz. 1913.) I. m. 114-120.

29. I. m. 126.; A pályázat díjait még 1918-ban sem adták ki, noha érkeztek pályaművek; *Virradat*, I. évf. 20. sz. 1918. március 31. *Mi van Szemere pályázataival?* Nyilván Szemere ösztönzésével függ össze Krúdy: *"Havasi kürt"* — *Ruszin-Krajna kis tükre* című könyvének létrejötte, amely 1919-ben, a Közoktatási Népbiztosság kiadásában jelent meg, mint a *"Ruszin-Krajnai Könyvtár"* I. kötete. Egyes részeit lenyomatta *Utazás Európa legszegényebb népei között* címmel: *Magyar tükrök* (1921) i. kiad. 25-41. Részleges ukrán fordítása Ju. Kačijtól: *Poloninska treblina. Napisi pro Rus'ku Kraine*. In: *Zabuta zemlja*. Zbirnok tvoriv zarubižnih pismennikov. Ungvár. 1982. 12-34. Újabb magyar kiadása nincs. Rokontartalmú írások Kárpátaljáról: *A nemzet lelke Északkeleten. Magyar tükrök* (1921) i. kiad. 17-21.; *Ábrándos városok*, i.m. 48-52; első ruszin témájú írása igen korai: *A Paraszki-malom* (1898). In: *A fehér-lábú Gaálné*. I. k. Bp. 1959. 105-115. A későbbi Kárpátalján, vagyis az Északkeleti-Felvidéken tett utazásait Krúdynam feltétlenül kapcsolatba kell hoznunk Szemere vadász-, illetve politikai útjaival, vö. később a Rudolf királyfi-témáról mondottakat. Szemere egyébként 1913-as, idézett cikkében így szól a ruszinokról: "Felsőmagyarország gyérszámú ruthénjei között forognak az orosz ágensek, ők aktív politikát csinálnak kifelé. — Oroszországban benn elnyomnak, zsarnoki önkénnyel nyűgöznek le minden nemzeti eszmét és kultúrát, de idegenben forradalmárokodnak. Utánzásraméltó kedélyes rendszer a muszka." (*Sz. M. külpolitikai nyilatkozatai* 116.)

30. *Tessék választani* (A Cél, VIII. 1917.) I. m. 134-136.

31. *Pohárköszöntő 1918. március 12-én* (A Cél, IX. évf. 4. sz. 1918.) 142-143.

32. *Magyar tükrök*. Publicisztikai írások. 1794-1919. Bp. 1984. 201-204.

33. *Petit. Naplójegyzetek a szomorú napokból*. Békéscsaba, 1916. 55-59.

34. *Régi szélkakasok között*. Kisregények. Bp. 1976. 31-32.

35. "Huba vezér késői unokája, már eleven legendává lett, jó Szemere Miklós, hívője mindennek, ami szép és nemes az életben,

barátságának, paripának, asszonyának, most idegen földben nyugszik, a bécsi központi temetőben, amely oldalról egykor Ocskay lovasai rohanták meg Bécset. Csendes éjfeleken tán látja is a nyergelő kurucokat mély sírjából. De egyébként minden idegen körülötte (...) *Szemere Miklós és indiai istenkéje*. In: *A Miatyánk évéből* (Pest 1918-1919-ben). Bp. 1920. Idézet: 118.

36. *Martinovics és társainak összeesküvése*. Bp. 1880.; a regény forrására RINDÓ Klára és SZABADOS Tamás 1983-ban, Eötvös Kollégium-i speciális kollégiumomra készített dolgozata mutatott rá.

37. VÁRADY Zsigmond: *Martinovics Ignác*. (Természet és Társadalom. Népszerű Tudományos Könyvtár. Kiadja a Huszadik Század Szerkesztősége. IX.) Bp. 1909. 84.: "Sírjába szállt s onnan pusztán szelleme kiszállván, porrá zúzta, még most is zúzza a kiváltságoknak, előítéleteknek, egyenlőtlenéseknek és szolgaságoknak egész épületét. Életében Sámsonnál gyengébb: halála után annál sokkal erősebbé lett. Valóban így van, amint már a nagy angol író is meglátta: A holtak inkább kormányoznak, mint az élők."; FRAKNÓI művének század eleji utóéletéről vö. *BENDA Kálmán: (szerk. és bev.) A magyar jakobinusok iratai I*. Bp. 1957. (XCVI-XCVII.); A Martinovics-témát egyébként a regény előtt rövidebb formában is feldolgozta: *Ferenc császár éjszakája* (1910). In: *A Százgalléros*. Elbeszélések. Bp. 1971. 39-47. Ebben Ferencet teljesen az öreg Ferenc József képére formálja, a "dummer Augustin"-dalok mintájára: "A Dunában abban az időben még Ferenc császár áztatgatta a lábát vasárnap délutánokon, mint ez a bécsi polgárok divatja volt, és a császári kertek alatt messziről virított az orgonabokrok közül az öreg Ferenc tarka napernyője, amelynek árnyékában a császár kolbászt evett, sört ivott, horgászott, és a lábát áztatta." (I. m. 39.)

38. VÁRADY Zsigmond: *A szabadkőműves világszövetség és a világháború*. A Cél V. évf. 11. sz. (1914. nov.) 783-789. — Többek között így vitatkozik Szalay Károllyal: "(Sz. K.) ... elég naivul, azt a kérdést veti fel; nézhetné-e a világ szabadkőművessége, hogy egy ilyen folyamat egy ezeréves nemzet eltaposásával végződjen? Biztosíthatjuk Szalay urat: hogy teljes nyugalommal néz-

né, minthogy az orosszal szerződött francia szabadkőművesség máris a pusztulás szélén szeretne látni bennünket." I. m. 788.

39. A 42-ös mozsarak. Bp. 1915. A "Vörösvári úr vadászterülete" című fejezetet (19-23.) vö. pl. A kandúr című tárcával (1928). In: Régi pesti históriák. Színes írások. Bp. 1967. 520-525. A párhuzamot elméletileg is alátámaszja: "Nem kell olyan messzire mennünk, hogy ezeknek a régi úrfiaknak a maradékait megtaláljuk ismét a történelem lapjain. A történelem ismétlődik Magyarországon; végzetünk, kedvünk, dalunk és szívdobbanásunk mindig a dicső múlt időké volt, de talán sohase volt annyira, mint az örvénylő sír e jelenében". I. m. 521.

40. HERMANN Antal: Rudolf királyfi a mondában. Klny. az Ethnográfia-ból. (1916); vö. Emil Franzel: Kronprinzen-Mythos und Mayerling-Legenden. Zweite, erweiterte Auflage, Wien-München 1973. 71. skk.; JÓKAI — aki a Krúdy-regény egyik főhőse — egyébként annak idején politikailag motiválta Rudolf öngyilkosságát. "Tudhatta jól, hogy ha a jelkiáltás elhangzik, feltarthatatlanul lángba borul egész Európa; a háború, mely akkor kitör, nem futó vihar lesz, mely végig zajlik és aztán elpihen; hanem vérözön, mely minden országot elborít, a hegylánczokon, tengereken meg nem akad. És azt is tudta, hogy a nagy hatalmak fegyveres armadáin túl is van még egy tábor, mely beleavatkozhatik a világháborúba; a "nyomor tábora". Az a föld alatt haladó áramlat, az a tábor, melynek nemzete a "senki" és vallása a "semmi". Az apokalyptikus hadjárat nyomában hordja a népjólét pusztulását, a nemzetgazdasági kataklysmát. Miért ezt bevárni? Miért nem megelőzni?" Rudolf trónörököséről In: Rudolf Emlék-Album. A magyar írók és művészek szíves közreműködésével szerk.: CZIKLAY Lajos, Bp. 1897. 35-48.; idézet: 46.

41. LÉNARD Jenő: Dhammó. Bp. 1913. A regény végén idézett Buddha-(páliul Buddhó) mondás a Dhammapadamból van, i. m. 299. Az előszóban így szól a szerző Stein Aurél kapcsán: "De páratlan tudós és bátor honfitársunk, ki büszkén folytatja Kőrösi Csoma Sándor neves tradícióit, megérdemli, hogy nevét tisztelettel említse mindenki széles e hazában. — Ügylátszik (!) csodálatos vonzerő

lakik a régi magyarok ezen valószínű őshazájában, Kőrösi Csoma Sándort is ez a vágy vitte ki. — Van az egész buddhista-ind gondolkörben is épen magyar ember lelkét megragadó valami különös varázs, melyet a sémi származású keresztény felfogás sokszor nem egészen elégít ki. Talán, mert bölcsőjében ind mesék, ind gondolatok ringatták az ősmagyart, valahol távoli ismeretlen keleten, valahol Turkesztán vidéken (...) Talán ez a török nép, mely északon finn-ugor törzsekkel volt határos [ti. az ujgur, Sz. L.] valami vonatkozásban, talán rokonságban állott az ősmagyarokkal (...)” i. m. 10-11.; Vö. FELVINCZI TAKÁCS Zoltán, *Nyugat* 1915. 829. és e sorok írójától az utószót STEIN Aurél: *Ázsia halott szívében* című kötetéhez, Bp. 1986. 438-455.; Krúdy ezidőben a teozófia iránt is érdeklődött: "(...) de közben [Szindbád, Sz. L.] a teozófiát sem felejtette el, és olykor sikerült meggyőzni hiszékeny nőket arról, hogy Nagy Lajos budai palotájában egy lovagi tornán vagy a zsidó öldöklések alatt Moszkvában már egyszer találkoztak, látták egymást, sőt szerelmesek voltak egymásba, midőn más név alatt, más testi hüvelyben éltek a földön." *Margit nem jött el. — Szindbád: A feltámadás* (1915) In: *Szerenád. Válogatott elbeszélések. 1912-1915.* Bp. 1979. 649.; A korabeli külföldi és magyar teozófiáról. vö.: WOLKENBERG Alajos: *Teozófia és antropozófia.* Bp. 1923.

42. Szakács Andor viszonyára Károlyihoz, illetve a Függetlenségi Párthoz, valamint a lapalapításra vö.: ORBÓK Attila: *Ki árulta el a hazát? Egy politikai riporter vállomásai.* Bp. 1919. 13., 27., Szakács végig Krúdy legszűkebb baráti köréhez tartozott, vö.: P. MACHT Ilona: *Egy album képei (ötven év ötven kép tükrében).* In: *Valóság és varázslat. Tanulmányok századunk magyar prózairodalmáról.* Krúdy Gyula és Móricz Zsigmond születésének 100. évfordulóján. Szerk.: KABDEBŐ Lóránt, Bp. 1979. 131-146.

43. "A háború a sajtóban is elvégezte a maga pusztítását: az újságokból a szépirodalom lassankint kiveszett. (...) A *Virradat* a magyar szépirodalmat arra a polcra akarja helyezni, amely azt a sajtóban megilleti: vállalkozásunknak ez egyik célja és egyben létjogosultsága. A magyar regényeknek újra arra a jelentőségre

kell jutnia, amelyben Jósika, Jókai idejében volt része. — Kivételes nagy szerencsénk, hogy a *Virradat* indulásával egybeesik a magyar szépirodalomnak egy intim, de eredményében igen jelentős eseménye. Legnagyobb élő tehetségünknek, *Krúdy Gyulának* a művészet legmagasabb céljaiig való fölemelkedését értjük. Legutóbbi kárpáti útja alatt készült el arra a ragyogó feladatra, amelyre most — a következő tárcahasábon olvasható mélységes, benső megnyilatkozása szerint — a *Virradat*ban vállalkozik: megírja élete főművét, azt a nagy magyar regényt, amelyet ifjúságától kezdve hordott s amely őt kétségtelenül a magyar remekírók első sorába fogja emelni. — Nagy örömünk és büszkeségünk, hogy eszerint a *Virradat* regényrovatát a pálya fényes delelőjére feljutott nagy írónknak leghatalmasabb alkotásával nyithatjuk meg." *Virradat*, I. évf. Programszám. (Bp. 1918. 1.) A lapban ezen felül "Mélacsbai" néven könyvkritikákat is közölt az "Irodalmi Kalendárium" című rovatban *Krúdy*, ezeknek csak egy része jelent meg azóta kötetben. (Pl. *Régi pesti históriák*. Színes iratok. Bp. 1967. 77-110.) Többek között figyelemre méltó a 38. sz.-ban (1918. június 2.) a 7. lapon közölt kis feljegyzése: "Szemere György a legszebb magyar ember volt Pesten. (...) A família, amelyből származik, néhány hónap előtt kapott engedélyt vezéri eredete dokumentálására, a tárt hercegi koronával. (...) A második Szemere Miklós, aki itt jár közöttünk, mint egy honfoglaláskori rejtély, tucatnyi könyvet, röpívet írt a magyarság politikai céljairól. (...) Írunk pedig róla [ti. Szemere Györgyről, Sz. L.] abból a nevezetes alkalomból, hogy belépett a *Virradat* munkatársai közé."

44. *Szemere Miklós és indiai istenkéje*. In: *A Miatyánk évéből* (Pest, 1918-1919-ben). Bp. 1920. 112-118.

45. "Hová fusson csaknem szívegyökeréig mélyedt nagy sebével a magyar? Hol hajthatja le idegen országbeli vándorlásoktól, kínszenvedésektől, veszteségektől verejtékező, véres fejét? Hol lehet írt a halálosnak látszó döfésre, amellyel az újkor rablói, a bolsevikiek leterítették? A gyermek az anyja ölébe fut az ellenség elől, a nemzet ősi isteneihez menekül, akik ezer esztendőn át védelmezték (...) A szenvedéseiben lerongyolódott, minden kál-

váriát megjárta, szinte a pokolból visszavándorolt nemzet hol található reményt a jövőendő élet boldogságához, ha nem őseinél! Folytassuk tán ott az életet, ahol 1914-ben abbahagytuk, amikor oly sivár és megalázó volt a magyar élete, hogy szinte menekülni vélt a kiaszott, végleg elhervadt, üres jelenből, amikor gondolkodás nélkül belevetette magát a háború örvényébe? (...) Lehetünk még egyszer uzsorások, hamisítók, kufárok országa, miután szegény hőseinket elföldeltük idegen tartományokban? (...) Ferenc József hosszú uralkodása alatt apránként elaludt a mécses a nemzeti ideálok oltárán, a kemény, mindig öreg császár egyenként behódoltatta a három nemzedéket, amely fölött örökké látszott uralkodni." *Nemzeti ideál. Kis Krónika* I. évf. 1. sz. 1919. szeptember 23. 1-3.; Krúdy tulajdonképpen azt a gondolatot pontosítja, amely a forradalmakkal kapcsolatos illúzióinak is alapja volt; a 67 utáni elaljasodásnak véget kellett érnie. "Ki hitte volna Magyarországon a proletárforradalmat? Pedig már a harmadik nemzedék tapossa itt a földet Kossuth szabadságharca óta, három nemzedék jött, amely bűnt bűnre halmozott, trágyázta a földet, amelyben lassan izzani kezdett a láthatatlan tűz." *Fehérvári könyv. Termelőszövetkezet Fejér megyében.* (A Közoktatásügyi Népbiztosság kiadása). Bp. 1919. 12. Faksimile kiadás TÓTH György István utószavával: Székesfehérvár 1979.; a Tanácsköztársaság bukása után Krúdy máskor is mintegy átírja, újabb tapasztalataihoz igazítja régebbi cikkeit. Pl. az *Orosz hangok* című cikkét így fejezte be: "Vajon mit írnak most az orosz írók? Milyen kár, hogy a testvérnemzet irodalmát nem ismerjük napjainkban!" (Magyarország, 1919. március 30.), kötetben utoljára: *Magyar tükör. Publicisztikai írások 1894-1919.* Bp. 1984. 659-661. A cikket *Orosz írók* címmel egy év múlva újra közzétették; egy mondatot változtatott meg a szövegben némileg, és új véget írt hozzá: "Vajjon mit írnak most az orosz írók? — Milyen a hangjuk ma, amikor elértek oda —, amiről eddig álmodni sem merészeltek? A Szabadság országába? A Borzalom Poklába?" (A *Miatyánk évéből.* id. kiad. 80-83.)

46. Roger, illetve a francia templáriusok és a mongolok szövetsége a regényben pontos megfelelője a VÁRADY Zsigmond idézett cikkében fölvezetett francia szabadkőműves-orosz szövetségnek. A magyar "nemzeti" érzelmű szabadkőművesek szembe fordulására ezzel a "nemzetköziséggel" pedig a regénybeli példa a veszprémi szíjjártómester lázadása. "— Elveszett Magyarország — mondá a veszprémi mester, amikor arcának volt ismét annyi ereje, hogy azt az utazó felé emelhesse, mintha halottaiból térne vissza (...) Ekkor pedig felugrott a padsorból egy veszprémi szíjjártómester, aki eszességénél fogva ugyancsak tagja volt a veszprémi templáriusok káptalanjának, és aki híres volt nagyerejűségéről is. Eltörte a tölgyfa padot, amelyen ült vala és a vastag deszkadarabot feje fölött lóbálva kiáltotta: — Mit bánom én, hogy mint mond a Sirach könyvének XXIV. fejezete a káptalani ülés befejezéséről. Megyek szegény hazám védelmére." (Az utolsó gavallér. Regények. Bp. 1980. 418-419.)

47. A Hatvany-féle vendégeskedésről ld. *Krúdy világa* id. kiadás 232. skk.; az "új" Bécsről ld.: *Bécsben már nem divat a császárszakáll* (1925). In: *Pesti album*. Publicisztikai írások. 1919-1933. Bp. 1985. 286-290.; Szapolyai ősmagyar szerepjátszásáról ld. JÁSZAY Pál: *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*. Első kötet. Pest, 1846. 111. "Éjjeli szállással ez nap Jánost a szerencsi monostor, s ennek kövér apátja, musinai Gerván János, szegedi bírófi fogadta. És itt, hol 600 évvel elébb Árpád, az országalkotó táborozott, s fegyvere kedvező tükrétől áthatva vezérei közül Rettelt, Edet, Edoményt, és Tarczalt nagyterjedékű földekkel gazdagította, a romlásnak indult nemzet kormányára siető Szapolyay keble is kegyelemosztásra buzdult fel."; Krúdy így beszélteti erről egyik zsidó szereplőjét Mária királyné előtt: "— Szerencsbe jöttünk, ahol a barátmonostor kapujában vajdánkat a szegedi bíró fia, a százötven kilós apát, musinai Gerván János fogadta, de miután a beszédet nem nagyon bírta, Szerémy káplán uram állott fel helyére a sarokköre. És a mi fúrge káplánunk mondta el, hogy most 600 esztendeje Árpád vezér, a régi honalapító táborozott ezen a tájon, ahol most az új Magyarország

megalapítója üti fel sátorát. Árpád is itt szerezte első honfoglaló híveit, Rettelt, Edöményt, és Tarczalt, a pogány vezéreket, akiket itt a szerencsi határban, nagyterjedelmű földbirtokokkal ajándékozott meg." (*Festett király*. In: *Három király*. II. k. Bp. é. n. [1943.] 117); Krúdy regényeinek ősmagyar motívumairól vö. e sorok szerzőjétől: "A szent hazának képe" — *Óstörténet és epika Zrínyitől Krúdyig*. Kortárs XXXVIII. 1984. 12. sz. 1958-1966.

48. A Ferenc József halála, sőt Trianon után játszódó regényben — Pestről nézve — Bécsben továbbra is áll a főudvarmesteri hivatal; az "egész világon" olyankor csapolnak, mikor a Szent István-toronyban delet harangoznak stb. A regénybeli fogadó életbeli mintája a Király utcai "Bécsi sörház" volt, ld. GUNDEL Imre — HARMATH Judit: *A vendéglátás emlékei*. Bp. 1982. 151.

49. Erre látszik utalni a portugáliai Szent Antalról elnevezett rendjel, mely után a titokzatos látogatókat inkognitóban felvett nevükön "páduaiaknak" hívják.

50. *Baltazzi, a király ügynöke* (1927). In: *Régi pesti históriák*. Id. kiadás, 503-509.

51. *Utazások a vörös postakocsin*. II. Regények. Bp. 1977. 468.

52. Mint TARNAI Andor baráti felvilágosításából megtudtam, Tobias Coberus, aki a XVII. század végén mint tábori orvos járt Magyarországon, a sententia atyja. Vö.: APPONYI Sándor: *Hungarica*. II. Bp. 1902. Nr. 687. 18-19.

Szörényi László dolgozata első ízben *A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében*. Budapest - Wien 1991. II. kötetben jelent meg.